

"הסיפור שלנו": צה"ל, ההתנתקות והחברה הישראלית*

מיכל שביט-פרדקין**

משימת ההתנתקות שבוצעה בקיץ 2005, העמידה את צה"ל בפני התמודדות עם המתח שבין מאפייני המשימה הזרים לו במהותם, לבין האתוס הבסיסי שלו כצבא הגנה לוחם. מחקר זה הבוחן את תהליכי ההיערכות לביצוע המשימה, מבוסס על התבוננות שיטתית בתהליכי ההיערכות של הפיקוד הבכיר בפיקוד הדרום בחודשים שקדמו לביצועה.

כפי שמלמד המחקר הולידה התמודדות זו היערכות שבה היה מרכיב מרכזי של דיאלוג סימבולי עם החברה הישראלית. מתוך פרספקטיבה זו של יחסי צבא-חברה ניתן להצביע על "הסיפור שלנו" - הסיפור שצה"ל סיפר לעצמו על מקומו בחברה הישראלית, כזמן שהיה עסוק בהערכות לביצוע המשימה. ה"סיפור שלנו" היה המסגרת הפרשנית שבאמצעותה צה"ל התמודד וגייס את המתח המובנה בביצוע משימת הפינוי. היה זה סיפור ישראלי שהניח כי קולקטיב העל מתגלם בצבא, שבו הרטוריקה של 'עם' ו'אומה' לא נשחקה והוכיחה כי יש לה כוח מגייס, שצה"ל כצבא העם הוא צבא האומה, כור ההיתוך הלאומי וממלא משימות לאומיות, תוך התגייסות ומחויבות לגורל העם והחברה על כל מגזריה.

סיפור זה העלה על פני השטח מבני עומק הקשורים לצה"ל וליחסיו עם החברה הישראלית ובמרכזם אתוס צבא-העם. זו הייתה התשתית התרבותית שסיפקה את החומרים התרבותיים, את השפה, את עולם המושגים, את האתוסים ואת מבני הפרשנות שעליהם ניתן היה לבנות, ובאמצעותם ניתן היה לרתום ולגייס את הכוחות השונים ואת המערכת הצה"לית המורכבת שבסופו של דבר ביצעה את המשימה.

מחקר זה מציע הסתכלות המדגישה את מרכזיותם, נוכחותם וקיומם הממשי של ההבטים התרבותיים בפעולה הצבאית ומציע הסתכלות אחרת על שאלת השחיקה במעמדו של אתוס צבא העם בישראל.

הקדמה

בפועל, התקבלה החלטת הקבינט המדיני-ביטחוני כי האחריות הכוללת לפינוי תהיה של צה"ל¹. עם זאת, בתקופה שקדמה למימוש ההתנתקות, התמיכה הציבורית בצה"ל כמבצע המדיני לא הייתה גורפת, ולוותר בדיון ציבורי ער. לויכוח ציבורי זה היו קשובים גם בתוך צה"ל והדיו באו לידי ביטוי במשחק הפיני (מש"פ) הראשון שהתקיים בפיקוד הדרום, באפריל 2005. במש"פ זה דימה תסריט הפתיחה מציאות של ביקורת תקשורתית וביקורת של הדרג המדיני, על מדיניות יד קשה לכאורה, של צה"ל וקציניו וכן תוסרטו הלכי רוח בתקשורת המטילים ספק ביכולת של צה"ל לבצע את המשימה.

אף כי מדובר בתסריטים דמיוניים הנכתבים לצורך תרגול הגופים השונים ומטה הפיקוד, הרי הם מדגימים חלק מהנחות היסוד של הפיקוד הבכיר לקראת ביצוע המשימה. בין השאר, מדגימה עמדה זו את המקום המרכזי שהיה בהכנות ובמהלך הביצוע של הפינוי, לדו-שיח ולהתמקמות מול החברה הישראלית ובתוכה.

משימת ההתנתקות חייבה את צה"ל להיערכות שונה מהיערכות מול משימות צבאיות אחרות, בשני היבטים מרכזיים. היבט אחד

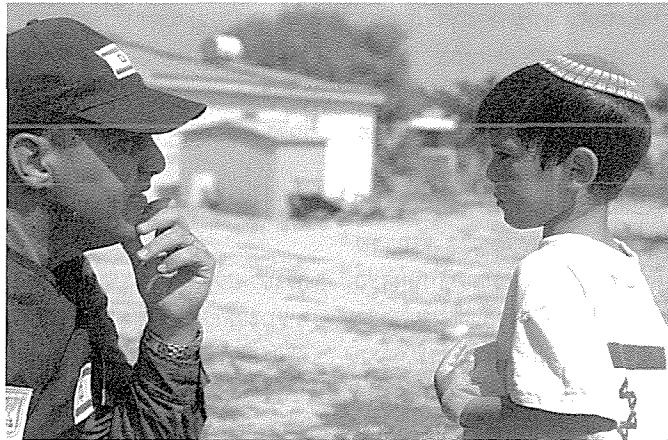
כשנה לפני המועד המתוכנן למימוש תוכנית ההתנתקות, עדיין הייתה שאלת האחריות על ביצוע פינוי האזרחים נתונה במחלוקת בקרב קובעי המדיניות, ביחס לחלוקת התפקידים והאחריות בין צה"ל למשטרת ישראל². באוגוסט 2005, כשנה לפני מועד הביצוע

1 מיכל שביט-פרדקין היא חוקרת בכירה בפרויקט צבא-חברה בענף מחקר במרכז מדעי ההתנהגות, צה"ל.

* גידסה חלקית ממאמר זה הוצגה בכנס האגודה הסוציולוגית באוניברסיטת בר-אילן, 22 לפברואר 2006. המאמר הנוכחי מהווה חלק ממחקר מקיף בנושא שנערך במסגרת פרויקט צבא-חברה, העוסק בהבטים נוספים. המחברת מודה לעמיתיה בענף מחקר על הערות והארות מועילות ובמיוחד לסא"ל הרס בן אליהו ורס"ן יהודית שר.

** תודות רבות לתא"ל גיא צור ולאל"ם ארז כץ, שאיפשרו את ההסתכלות הפנימית וכן לרס"ן חגי בראודה ורס"ן ניסים כהן.

צה"ל התמודד וגישר על המתח המובנה בביצוע משימת הפינוי. "הסיפור שלנו" שהובנה ועוצב במהלך ההכנות היה במידה רבה "סיפור ישראלי" שבו מושמעה המשימה כמשימה לאומית וצה"ל כצבא העם. העובדה כי צה"ל נדרש לפעול מול אזרחי מדינת ישראל היהודים (אף כי הדבר לא נוסח באופן הזה), תרם רבות למיקום עולם

צילום: דובר צה"ל

המושגים בהקשר מסוים. המרכזיות של תפיסתו של צה"ל כצבא העם ותפקידו החברתיים הנגזרים מהיותו כזה, כמו גם אחריותו לחברה ממנה הוא צומח, הולידה שימוש יצירתי בסמלים ובשפת. מושגים אזרחיים שימשו בערבוביה עם מושגים דתיים. תפיסת הייחודיות של המשימה הותירה מרחב רחב ומטושטש שבו מושגים צבאיים נתפסו או כבלתי-דלוונטים או כנטע זר במציאות החדשה שהובנתה במשימה זו. מרחב זה שימש למעשה כשדה תרבותי שבו היה מקום וקשב לסמלים ולמשמעותם, למבני משמעות תרבותיים היוצרים את ההקשר שבתוכו מתרחשים האירועים ומגדירים את המציאות. הניסיון לפענח מרחב זה מלמד על ערבוב מושגים מעולמות תוכן שונים, ובו זמנית תרגומם לכדי פרקטיקות מעשיות ודפוסי פעולה. כך, למשל, המושג "חרדת קודש" שימש לתאר את אופן הפעולה המצופה מחיילים. מושגי האמפתיה, החיבוק, הבכי היו חלק מהרפרטואר ההתנהגותי המצופה, דגש רב הושם על הקושי הנפשי, על השבר האמוני שחווים המתיישבים. הודגשה החשיבות של הסמלים היהודיים והמשמעות הקריטית שיש לפעולה של חיילים בהתייחס אליהם, אך בו-זמנית הובלט מקומו של צה"ל כצבא האומה והלאום ותפקידו הממלכתי. באופן יצירתי באופן פעולתו חיבר צה"ל בין המרכיבים השונים האלו וגילם את היכולת לקיימם בו-זמנית - צבא של המדינה היהודית והדמוקרטית.

מסגרת פרשנית זו תחמה את מרחב הדיבור הן על "משימה", הן על האוכלוסייה שצה"ל היה אמור לפנות והן על המשמעותיות השונות בביצוע או אי-ביצוע המשימה. למשל, היעדר המקום במרחב דיבור זה לפלשתניאים לא נבע מעיוורון, אלא מהסתכלות "ישראלית"-פנימית על המשימה. מרחב דיבור זה התייחס לחברה הישראלית-היהודית ולצה"ל היהודי, אף אם השימוש הנפוץ היה במושג "ישראלי". השימוש התכופ במושגים כמו "החברה הישראלית", "עם ישראל" ו"ארץ ישראל" מעיד על גבולות השיח שהתקיים - היה זה הסיפור "שלנו" - של החברה הישראלית, היהודית, בשלהי קיץ 2005.

נובע מהוויכוח ומהמחלוקת החברתית-פוליטית הקשה בציבוריות הישראלית שהתקיימה בחודשים שקדמו למימושה, בין תומכי התוכנית למתנגדיה. מחלוקת זו הציבה את צה"ל בפני הצורך לשמור על מעמדו האפוליטי ועל ניטרליות לנוכח תפקידו ביישום התוכנית, בהעדר לגיטימציה לפעולתו מצד חלקים לא מבוטלים בציבור

הישראלי. בנוסף, המתחים החברתיים הציבו אתגר למהותו של צה"ל, צבא העם, שבו משרתים כל מגזרי החברה ואשר פועל מול חלקים מהציבור הדתי-לאומי, שהתנגד ברובו ליישום התוכנית. היבט שני ומרכזי, הוא האופן שבו צה"ל נערך למשימה וביצע אותה בשזירות יוצאת דופן עם החברה הישראלית. אופייה האזרחי של המשימה העמיד את צה"ל במתח שבין תפקידו הצבאיים כמספק ביטחון והגנה לאזרחי המדינה, לבין תפקידו כמפנה בפועל אזרחים ישראלים מבתיהם. ההתנגדות האזרחית שבאה לידי ביטוי במגוון של פעולות מחאה, שחלקן כוונו במישרין כלפי צה"ל והמשטרה, יצרו דילמות הנגזרות מפעולה של צבא המכוונות להתמודד עם מחאת אזרחים. אופייה של המשימה נעדר מרכיבים מרכזיים ומהותיים בפעולת צה"ל כצבא לוחם ומגן (מושגים כמו ניצחון, הצלחה, הכרעה, הרואיות, גבורה). היעדרות מרכיבים אלו חיזקה את הצורך לשמר בסיסי לגיטימציה חברתית מול החברה הישראלית בכללה, לביצוע פעולה זו, תוך שמירה על מעמדו הממלכתי, האפוליטי והמקצועי של צה"ל, בציבוריות הישראלית.

שני היבטים אלו, משימה שהתקיימה למול אזרחים ישראלים, תוך קיום מחלוקת חברתית ופוליטית בציבוריות הישראלית, העמידו את צה"ל בפני התמודדות עם המתח שבין מאפייני המשימה הזרים לו במהותם, לבין האתוס הבסיסי שלו כצבא הגנה לוחם. כפי שמלמד מחקר זה, הבוחן את תהליכי ההערכות לביצוע המשימה, הולידה התמודדות זו היערכות שבה היה מרכיב מרכזי של דיאלוג סימבולי עם החברה הישראלית. מתוך פרספקטיבה זו של יחסי צבא-חברה ניתן להצביע על "הסיפור שלנו" - הסיפור שצה"ל סיפר לעצמו על מקומו בחברה הישראלית, בזמן שהיה עסוק בהערכות לביצוע המשימה. היה זה סיפור ישראלי שהניח כי קולקטיב העל מתגלם בצבא, שבו הרטוריקה של "עם" ו"אומה" לא נשחקה והוכיחה כי יש לה כוח מגייס, שצה"ל כצבא העם הוא צבא האומה, כור ההיתוך הלאומי וממלא משימות לאומיות, תוך התגייסות ומחויבות לגורל העם והחברה על כל מגזריה. לטענתנו, ה"סיפור שלנו" היה המסגרת הפרשנית שבאמצעותה

מעין "מעבדה" ללמידה על תהליכי ההבנייה והמשמעות של פעולתו של צה"ל במשימת ההתנתקות⁶.

מבחינה תאורטית נשען הניתוח המוצג כאן על המסורת הפוסט סטרוקטורליסטית לניתוח וחקר השפה. ההסבר לתופעות לא מצוי בטקסט עצמו (המדובר או הכתוב), כי אם בהקשר החברתי-תרבותי שבו יוצר. בכך מצטרף המחקר הנוכחי לספרות הבוחנת את השפה הצבאית-ביטחונית כמכוננת ומבנה מציאות, ורואה בטקסטים הצבאיים - הכתובים והמדוברים קטגוריות של ידע המעצבות את האופן שבו עוצבה ופורשה המשימה. בחינה של הטקסטים בתהליכי ההערכות של צה"ל, מאפשרת לחשוף את מבני המשמעות שארגנו את המציאות ולעמוד על ההקשר החברתי-תרבותי שבו נוצרו. בכך ניתן לראות את האופן שבו גויסו מושגים אזרחיים-תרבותיים ליצירת פרקטיקות צבאיות, את ההבניה התרבותית של משימת הפינוי כמשימה היסטורית בעלת משמעות לאומית⁷ ואת תפקידו של צה"ל במהלך זה.

בחלקים הבאים נתאר את האופן שבו הובנה ה"סיפור שלנו" במהלך ההכנות, את המסגרת הפרשנית שסיפור זה יצר למשימה ולמציאות, את המקום של צה"ל בסיפור, תוך דיאלוג סימבולי עם החברה הישראלית:

צה"ל הממלכתי הפועל כזרוע מבצעת של המדינה הדמוקרטית

תפקידו של צה"ל כזרוע מבצעת של מדיניות הממשלה, הודגשה במהלך ההכנות. לדגש זה, שביחס למשימות שגרה ולחימה של צה"ל, הוא מובן מאליו, נוסף ממד נוסף: תפקידו של צה"ל במימוש ובהגנה על כללי המשחק הדמוקרטיים. זו היתה פרקטיקה מרכזית שהבנתה את תפיסת החשיבות הרבה שיש לעצם ביצוע המשימה, והיא באה לידי ביטוי בשימוש מרובה בשפה הדמוקרטית ובעולם התוכן של המשטר הדמוקרטי והמשגת המשימה במונחי שמירה על שלטון החוק והמשטר הדמוקרטי בישראל. פרקטיקה זו הייתה מרכזית ברמות שונות של הכנת הכוחות, החל בפקוד הבכיר וכלה בהכנת החיילים. ביטוי אחד לתפיסה זו של המשימה אנו מוצאים באיגרת ששלח אחד ממפקדי החטיבות הסדירות לחיילי החטיבה⁸:

"ימים אלו, ימי מבחן לדמוקרטיה הישראלית. מבחן לחוסנה של החברה הישראלית, מבחן לחוסנו של הבית הלאומי... ללא דמוקרטיה, ללא שלטון חוק, ללא כינון ממשלת ישראל הנבחרת ברצון העם וללא צבא הגנה לישראל המהווה זרוע מבצעת למימוש החלטות הממשלה, לא נוכל להמשיך ולהתקיים במדינתנו..."

ואכן, הבסיס החוקי והדמוקרטי לעצם הביצוע ולהטלתו על צה"ל

מאמר זה מתחקה אחר התשתית התרבותית שממנה נבנה ה"סיפור שלנו": החומרים התרבותיים, השפה, עולם המושגים, האתוסים, מבני העומק, ומבני הפרשנות. מן המחקר אנו מזהים כי בהבניית מרחב הפרשנות והמשמעות של האירועים כסיפור "ישראלי" בלטו מספר מרכיבים:

- צה"ל הממלכתי הפועל מתוך ההיגיון הדמוקרטי לפיו הצבא הוא הזרוע המבצעת של המדינה.
- האחריות החברתית והלאומית של צה"ל כצבא העם לגורלה של האומה והחברה הישראלית (מכאן נגזרת המשמעות ההיסטורית והלאומית).
- משימה "משפחתית" המתבצעת תוך הידברות בין צה"ל לבין המתישבים, שימוש בשפה השונה מהשפה המבצעית, להדגשת הממדים הרגשיים של הפעולה הצבאית.

המחקר מבוסס על התבוננות שיטתית בתהליכי ההיערכות של הפיקוד הבכיר בפקוד הדרום לביצוע המשימה⁹ בחודשים שקדמו לביצועה. בחינה זו כללה צפייה ותיעוד של ימי עיון ולמידה שהתקיימו במסגרת משותפת של צה"ל והמשטרה. ימים אלו התקיימו בהשתתפות הפיקוד הבכיר בפקוד הדרום ודרגי הפיקוד של הכוחות השונים הצפויים להשתתף במשימה. בהכנות אלו השתתפו מפקדים בכירים, מפקדים זוטרים, מפקדי יחידות שהשתתפו בפינוי, גורמים שונים ממשטרת ישראל ומשרד הביטחון ועוד. מופעים נוספים שבהם התקיימו התצפיות היו מה שכונה "משחקי הפינוי" (מלשון משחקי מלחמה), במסגרתם תורגלו תרחישים שונים העשויים להתרחש בביצוע עצמו, ימי הכנה אחרים שנערכו בחודשים שקדמו לביצוע המשימה וכן בתרגילים מסכמים בכרם שלום. ובנוסף, נותחו מסמכים שונים שנכתבו במהלך ההכנות לביצוע המשימה (ערכות הכנה שונות, פקודת המבצע האג"מית, מסמכי הערכות של גופים שונים ועוד). כמו כן, מבוסס המחקר על ראיונות עם מפקדים בכירים ואנשי מערך מדעי ההתנהגות שנטלו חלק במשימה.

ימי הלמידה, ימי העיון ומשחקי הפינוי שהתקיימו בפקוד הדרום היוו אתר מרכזי שבו הובנתה ומושמעה המציאות של משימת הפינוי. במסגרתם הוצגו התוכניות לביצוע המשימה, הרכב הכוחות המשתתפים, כשירותים נדרשות, ההכנות הצפויות והאימונים, העמקה של ההיכרות עם המתישבים, למידה מאירועי עבר, היבטים תודעתיים ותקשורתיים ועוד. התכנים שהוצגו בימים אלו הועברו בהמשך על-ידי המפקדים הבכירים ליחידותיהם ולדרגי הפיקוד הכפופים להם, במהלך ההכנות המנטליות והאופרטיביות של הכוחות. ההתבוננות על ימי ההכנה הפיקודיים השונים, אפשרה לעמוד על הנחות היסוד ועל המרכיבים התרבותיים העולים מן התכנים, מן הטקסטים, מן המצגות, מן האמירות, מן ההתלבטויות, מן המסרים, מן השאלות, מן הדילמות. מבחינה זו היוו ימים אלו

האחריות החברתית והלאומית של צה”ל, כצבא העם, לשלמותה של החברה הישראלית

הבניית המשימה של צה”ל כמשימה לאומית וממלכתית הייתה ההמשגה הבולטת במהלך ההכנות הפיקודיות. הרטוריקה המדגישה את המשמעות הלאומית של המשימה ואת מקומו הממלכתי של צה”ל בביצועה הייתה בולטת מאוד וחזרה בכל ימי ההכנה על ידי דוברים רבים. כך למשל, אלוף פד”ם בסיכום ליום השתלמות פיקודית (19 באפריל 2005):

”הפנינו הנה הוא טרגדיה ישראלית אמיתית, ברמת האנשים שהולכים לדפוק (להם) בדלת, כי היא מסמלת שבר עצום מבחינתם... וזאת טראומה גם לנו, היושבים כאן, החיילים, שצריכים לפנות אנשים מביתם. יחד עם זה אומר, שאנו נחוישים לבצע את המשימה כי עומד לנגד עינינו - **המשך קיום האומה כאומה אחודה, עם אחד, במדינה אחת יהודית ודמוקרטית**...”

המשמעות הדומיננטית שאותה המשיג מפקד הפיקוד הייתה: **”... אנחנו שליחי המדינה. מדינה יהודית ודמוקרטית - זה המסר הכללי אנחנו שלוחי המדינה היהודית-דמוקרטית ובשמה באים ולכן נלך עם סמל המדינה...”**¹¹.

לצד החשיבות ההיסטורית והלאומית שהודגשה רבות במילוי המשימה, הודגש גם הקושי שמשימה זו מציבה בפני המפקדים. למורכבות זו וכן ליצירה של תפיסת ייחודיות המשימה, הוקדשה תשומת לב רבה ומרכזית במהלך הכנת הכוחות לביצוע. כפי שתיאר זאת אלוף פיקוד הדרום בפני דרגי המ”פ-ים מג”דים: **”זו כנראה המשימה הכי מורכבת, עדינה, מסובכת וקשה שכל אחד מכם יעשה בזמן שירותו”**¹².

המשגה זו של המשימה כוונה לקושי הכרוך בפנינו אזרחים ישראלים מבתיהם, אך הועמדה למול ההכרח (ההיסטורי, הלאומי), להבטיח את יכולת המדינה להוציא לפועל החלטות ממשלה. המשגה כזו כתשתית וברציונל לפעולת הצבא מעניינת בהשוואה למקורות לגיטימציה של משימות צבאיות מובהקות, שהן על פי רוב ההכרח הביטחוני או המבצעי שיש בפעולה וחשיבותן בהקשרים אלו. עם זאת, במהלך ההכנות באו לידי ביטוי עקרונות שונים המכוונים ליצירת מגויסות של הכוחות, בדומה לאלו הקיימים ביחס לפעילות מבצעית¹³. עקרונות אלו מבוססים על בסיסי לגיטימציה חברתיים ותרבותיים הפעלתו של צה”ל, כפי שטענו קודם, המרכזי שבהם היה הבניית המשימה כמשימה לאומית וממלכתית.

החשיבות הלאומית שהובנתה ביחס לביצוע המשימה העמידה במרכז את **תפיסת האחריות שיש לצה”ל, כצבא העם, בביצוע**

היה דומיננטי. המוטו המרכזי שהודגש בכל המפגשים ובימי העיון היה כי צה”ל בפעולתו מבצע מדיניות שעליה החליטו הרשויות המוסמכות במדינה באופן חוקי ודמוקרטי. המושגים שאובים מעולם תוכן זה צפו ועלו בהקשרים רבים - השפה הדמוקרטית, לשון החוק, חופש הביטוי, הזכות למחאה והבסיס הלגיטימי לפעולת הצבא. הדמוקרטיה ושלטון החוק היו מוטיבים מרכזיים שסביבם התארגנה הפעולה הצבאית. בערכת ההסברה שהפיץ קצין חינוך ראשי למפקדי צה”ל חודשים מספר לפני ביצוע המשימה, יחדו מספר מערכי שיעור לעיסוק בנושא המשטר הדמוקרטי, וכך נכתב ביחס לבחירה בנושא זה בערכת ההסברה שהפיץ קצין חינוך ראשי:

”... הנושא נבחר מתוך ההבנה כי יש צורך להדגיש ולחזק את **חשיבותם של הדמוקרטיה ושלטון החוק במיוחד בתקופה זו**. לדמוקרטיה כללי משחק ברורים לפתרון מחלוקות הניצבות בפנינו בימים אלה...”

למעשה, הצורך לשמר את צה”ל בקונסנסוס, גם כאשר הוא מבצע מדיניות המצויה במחלוקת פוליטית, הביא לאימוץ האמירה כי החשיבות של מימוש החלטת ממשלה דמוקרטית עומדת מעל כל דבר אחר. באופן דומה לתפיסת האחריות הלאומית של צה”ל בעצם ביצוע המשימה לשם מניעת ה”קטסטרופה”, כך גם האחריות על שמירה של כללי המשחק הדמוקרטי. כך אלוף פיקוד הדרום ביום ההכנה האחרון לדרג מפקדי החטיבות:

”חשיבות האירוע חורגת מכל משימה שעשינו אי פעם ונוגעת **בלב ליבה של המהות הדמוקרטית והיהודית של ישראל**...”¹⁰.

המשגה מסוג זה, המדגישה את חשיבותה של ביצוע המשימה במונחי שלמות המשטר הדמוקרטי בישראל, פתרה במידה רבה את הקונפליקט שבו ניצב צה”ל, כצבא העם, בבואו לפעול מול אזרחי המדינה, במשימה השונה ואף מנוגדת למהותו. צה”ל הממלכתי כפוף, גם בהיותו צבא העם, לסמכות המדינה ולחוקיה, מכאן שהוא מחויב להוציא לפועל החלטות אלו, גם כאשר הן כרוכות בהתנגשות מסוימת עם חלק מאזרחי המדינה. ההבחנה הרלוונטית שנגזרה מהגדרת תפקידו של צה”ל כזרוע מבצעת של החלטות הממשלה, במדינה הדמוקרטית, יצרה הגדרות חד-משמעיות בהערכות הצה”ליות: צה”ל הינו זרוע מבצעת בלבד. כך גם הוצג הדבר בהכנת הכוחות - מרגע שהתקבלה החלטה על-ידי המוסדות הנבחרים במדינה, תפקידו של צה”ל לממש ולהוציא לפועל את התוכנית. השיח הדמוקרטי הפך את המשימה לחלק מרפרטואר של משימות שהצבא עושה - זו לא משימה של שמירה על הביטחון, זו לא משימה ממלכתית, אך הרטוריקה של שמירה והגנה על העיקרון הדמוקרטי איפשרה לייצר לגיטימציה לביצוע המשימה.

בביצוע המשימה¹⁷. רטוריקה מגייסת זו פעלה לרתימת הפיקוד והכוחות, בדומה לרטוריקות מגייסות לפעולות צבאיות בעלות אופי מבצעי מובהק המכוונות לשמידה על ביטחונם של אזרחי המדינה. דוגמה נוספת מדבריו של אלוף פד"ם:

"... אז מה זה הצלחה של הפינוי? לא נמדדת אם הצלחנו לפנות בזמן. את התשובה נקבל ביום שאחרי. אין כאן שאלה של הכרעה. השאלה איך יוצאים מהיום הזה כאומה. יש לנו חלק בעניין הזה. אתם בדגם היסטורי, תלכו עם זה שאתם עושים משהו שמשפיע על האומה שנים קדימה"¹⁸.

במהלך הביצוע בפועל של הפינוי, קיבלה ההמשגה הלאומית-ממלכתית של המשימה בולטות חזותית: בכל תמונה שבה נראו חיילי צה"ל וחיילות צה"ל, בלטו המוטיבים המייצגים את צה"ל הממלכתית - סמלי המדינה שהוספו למדים הרגילים של צה"ל, דגל המדינה על כובע מצחייה לא-צבאי ולבישת אפוד שאינו צה"לי עם סמלי המדינה שהוספו לו. אסטרטגיית הדוברות, כפי שהגדירה דובר צה"ל, כוונה להדגשת צה"ל כ"סמל לאומי ממלכתי מלכוד..."¹⁹ הן במובן הרטורי-הסברתי והן בהתייחס להתנהלות הכוחות.

כפי שתיארנו, הבניית המשימה כמשימה לאומית וממלכתית ותפיסת האחריות הרחבה של צה"ל התבססו במידה רבה על תפיסת צה"ל כצבא העם. האתוס של צה"ל כצבא העם היווה תשתית תרבותית להבניית המשימה, כמו גם לרפואי הפעולה, שבהם עשה צה"ל שימוש במשימה זו. בהמשך נתאר כמה ממאפיינים אלו. במהלך ההכנות לביצוע המשימה יחודה תשומת לב לחשש מפגיעה במעמד צה"ל בחברה הישראלית, לנוכח ביצוע משימה שיש בה פוטנציאל חברתי מפלג. חשש זה הביא, בין השאר, גם לתפיסה שלפיה אחד האתגרים המרכזיים של צה"ל בביצוע המשימה הינו שמירה על מעמדו כצבא העם. אתגר זה נוסח באופנים שונים ועל ידי גורמים שונים בצה"ל, ונוסח זה מולא בתכנים שונים. כך למשל הוגדר האתגר על-ידי דובר צה"ל:

"מראשיתה היוותה תוכנית ההתנתקות איום תודעתי מוחשי וחמור על מעמדו של צה"ל כצבא העם, על היותו של צה"ל האדרגון המשקף יותר מכל הממלכתיות הישראלית ועל הלכידות הפנים ארגונית הקיימת בקרב משרתי צה"ל - בחובה, בקבע ובמילואים"²⁰.

הצורך בשמירה על מעמדו של צה"ל ככזה, מתייחס גם לאתגר בשמירה על האחזות, על הלכידות ועל ההזדהות של הציבור הישראלי עם צה"ל, מחד גיסא, ועם חיילי צה"ל מאידך גיסא. ביטוי לכך באיגרת מח"ט גולני:

"החטיבה שלנו התברכה בהיותה פסיפס ישראלי. חיילים מכל קצוות העם, בני כל הישובים, יוצאי כל העדות,

המשימה עבור החברה הישראלית, במה שכונה במהלך ההכנות ה"יום שאחרי". בניגוד למשימה מבצעית הנמדדת במונחי התוצאה - ניצחון, הכרעה - הרי במקרה זה דובר על "ביצוע המשימה" כמרכיב מרכזי, תוצאת הביצוע אינה נמדדת לאור מושגים השגורים בעולם הצבאי, אלא מנוסחת במושגים אזרחיים, חברתיים ולאומיים, המתייחסים בעיקרם לחברה הישראלית ב"יום שאחרי". המשמעות של אי-ביצוע המשימה הומשגה במונחים כמעט קטסטרופליים, כאשר האסון מתייחס לחברה הישראלית ולמדינת ישראל כישות, כפי שתאר זאת אלוף פיקוד הדרום:

"משמעות האי-ביצוע היא תחילת הסוף של מדינת ישראל. הדמוקרטיה הזו לא תהיה יותר..."²¹.

לתוצאות הקשות, האפשריות עבור החברה הישראלית בביצוע לא מוצלח של המשימה, היו המשגות שונות:

"ייתכן שאפשר יהיה לעבוד את האירוע בצורה שבה החברה בישראל תקבל צלקת קטנה ככל האפשר..."²².

הביטוי השגור בפיקוד לגבי, "השריטה, הקרע או השבר"²³ שאיתם נמצא עצמנו (כחברה) לאחר הפינוי, טמן בחובו תפיסה המייחסת לצה"ל אחריות מוסרית לחברה הישראלית בכללה, ולא רק לגבי הכוחות המפנים:

"נצא מהמשימה - עם שריטה, סדק, שבר - נקיים לא נצא. השאלה איך נצא ממנה, שריטה או שבר באומה, תלוי רק בנו..."²⁴.

על ה"קרע" דובר רבות בהקשר של ה"מחיר" הכרוך בביצוע לא מוצלח של המשימה. ברוח זו, אחת ההמשגות למטרת המשימה הייתה:

"מימוש החלטת מדינת ישראל לפינוי הנוכחות הישראלית מרצועת עזה, בלוי"ז מוכתב, תוך הימנעות מיצירת קרע לאומי". מהות ה"קרע" אינה ברורה לחלוטין לשומע, והוא אינו בעל משמעות כשהוא לעצמו, אך הוא פועל כרטוריקה בעלת עוצמה מגייסת ומבטא את האחריות החברתית על כתפי צה"ל במניעתו. בכך היא מהווה לגול של רטוריקות מגייסות אחרות, כמו "איום קיומי", "אנו מצויים בסכסוך מתמשך" או "הגנה על יישובי הצפון". רטוריקות אלו הן מעין צפנים ידועים ומוכרים בחברה הישראלית ובצה"ל. הן מכילות משמעויות ידועות וברורות ושימוש בהן מיצר חיוניות ומגויסות סביב פעולות צבאיות. הצורך להימנע מ"קרע" משיג מטרה דומה - מחויבות למשימה שאי-ביצועה, או ביצועה הלקוי תביא לתוצאות חמורות ביותר, הרות גורל.

הרטוריקה הלאומית והדגשת המשמעות ההיסטורית והחברתית בביצוע המשימה על ידי צה"ל עבור החברה הישראלית בכללה - פעלו ליצירת מחויבות ותחושת שליחות בקרב הפיקוד והכוחות

משותף שבו מרכיבי האתוס פועלים כקודים תרבותיים משותפים וידועים לכל. האופן שבו בוצע על ידי צה"ל והאופן שבו פורש בחברה הישראלית (גם באמצעות התקשורת הישראלית), נשען על מבנה תרבותי (מערכת סימבולית, שפה, אתוסים, טקסטים, נרטיבים) משותף. מבנה תרבותי זה, היווה בסיס ליצירת פרשנות ומשמעות משותפת למציאות.

אתוס צבא העם שימש לפיכך כמנגנון כפול: מחד גיסא, היווה עיקרון מרכזי עבור צה"ל בביצוע המשימה ושימור מעמדו בקרב ציבורים רחבים בחברה הישראלית, למרות המחלוקת החברתית. מאידך גיסא, פעל אתוס זה כמנגנון המאפשר פעולה אפקטיבית למול אזרחים יהודים, למרות המחלוקת, לצורך השגת המטרה של פינוי ההתיישבות מגוש קטיף. המרכזיות והדומיננטיות של תפיסתו של צה"ל כצבא העם והבלטת מרכיבי האתוס של צבא העם במהלך ההכנות, היוו גם אמצעי מרכזי ליצירת לגיטימציה ומגויסות של הכוחות למשימה.²³

משימה "משפחתית", המתרחשת בתוך המשפחה

כפי שתוארו, הצורך במתן משמעות לפעולה בלט מאוד במהלך ההכנות ובעיקר בקרב הפיקוד הבכיר. מרכזיותה ובלוטותה של שאלת המשמעות של פעולת הצבא נבעה לטענתנו, מהקושי הטמון בהפעלת חיילים מול אזרחי המדינה, במשימה השנויה במחלוקת ציבורית ובשונה משימות צבאיות שצה"ל מבצע בשגרה או בלחימה. למרכזיות המרכיבים שתוארו הצטרף מרכיב נוסף והוא יצירת היגיון משימתי אחר לביצוע בביצוע המשימה. היגיון משימתי זה הוא אשר מטשטש במידה רבה בין ההיגיון הצבאי הקלאסי לבין היגיון אזרחי-חברתי, ומרכיב מרכזי בהיגיון זה הוא הדגשת הדרך והאופן שבהם תבוצע המשימה. לטענתנו, המסגרת הפרשנית המרכזית שעיצבה את ההיגיון המשימתי, הייתה תפיסת המשימה כמשימה המתרחשת "בתוך המשפחה", הידרבות המתקיימת "בין אחים", ולא בין מי שמצוי משני עברי המתרס. מנגנון מרכזי ליצירת היגיון אחר זה היה השפה, הרטוריקה והמושגים במובן התרבותי הרחב - לא רק המילים, אלא גם המושגים התרבותיים והחברתיים המהווים מעין צפנים לקודים ידועים שהם חלק מהמבנה התרבותי של החברה הישראלית.

הבניית המשימה בהקשר הישראלי הפנימי, יצרה מרחב שיש בו ודאות מסוימת - משימה שהיא בתוך המשפחה, בתוך השבט. מכאן גם השימוש המרובה והמובן מאליו, שהיה ברטוריקת ה"אחים" והמשפחה: 'שבט אחים', 'מלחמת אחים', 'יד אחים', מחנה 'רעים'. הכאב והקושי הפך למשותף ולא נחלתו של צד אחד בלבד. מושגים כמו 'אמפטיה' ו'הבנה', כמו גם 'חיבוק' ו'דיאלוג', הם מושגים שיש להם קיום במציאות "משפחתית" כזו והם גם פועלים להגדרתה ככזו.

עולי כל תפוצות העם היהודי, מחזיקי כל מיני העמדות הפוליטיות. זהו חזקה של חטיבת גולני, זו הרעות שניצחה בכל מלחמות ישראל...".

במהלך ההכנות ובביצוע מהלך הפינוי עצמו, נוצרו שני ממדים ביחס לפעולת צה"ל כצבא העם - בממד הראשון הודגשו מרכיבים סמליים באתוס של צה"ל כצבא העם²⁴ ובממד השני היה שימוש באופני פעולה ובפרקטיקות "צבא-עמיות". תכולת האתוס של צה"ל כצבא העם נגזרת מהתפיסות ההיסטוריות של בן-גוריון את צה"ל ואת תפקידו המרכזי בפינוי העם והאומה. תפיסות אלו רואות בצה"ל כמגלם את רוח האומה, הבסיס ליצירת הזהות הקולקטיבית, ה"דבק" המחבר את האומה, צבא יהודי, נלחם ומגן. תפיסות אלו באו לידי ביטוי, כאמור, הן באופן סמלי - חלקו מוכווני, מודע ומתוכנן, והן באופן מעשי, באימוץ אופני פעולה הנגזרים מתפיסות אלו. כך למשל, הקושי בפינוי מתפיסה של כוחות צה"ל כצבא-מגן על תושבי ויישובי גוש קטיף, לצבא-מפנה, היה גדול ואף בלתי-נסבל בעבור מפקדי החטיבות שהגנו על גוש קטיף במהלך השנים הקשות של הלחימה. קושי זה התקיים גם אצל המתיישבים²⁵. אחד מאופני הפעולה שפתרו את המתח הזה היה האבחנה בין "כוחות מגינים", שהורכבו מהחטיבות הסדירות של צה"ל, ל"כוחות מפנים", בינם אנשי ונשות קבע וחניכי קורסים שהרכיבו את חטיבות הפינוי. באופן דומה, גם תפיסת המעגלים ביטאה רציונל דומה - מעגלי אבטחה והגנה ומעגלי פינוי.

דוגמה נוספת באה לידי ביטוי בעזרה של חיילים וחילות למתיישבים באריזת תכלת הבתים, ציוד חקלאי, שתילים וצמחים מהחממות וכו'. פרקטיקה זו הלכה והתפתחה כמעט לגמרי באופן ספונטני, ובניגוד להחלטה שלפיה הגורם האחראי לאריזה הוא משרד הביטחון. גם כאשר דובר בעזרת חיילים באריזה, הדבר תוכנן לפרק הזמן שלאחר עזיבת המתיישבים. עבור צה"ל התופס עצמו כצבא העם גם במובן של מילוי תפקידים חברתיים, המראה של חיילים העוזרים לאזרחים בבתיהם, הזכיר מראות היסטוריים של צה"ל בתפקידו כקולט עלייה בשנות החמישים. דוגמה זו ממחישה את עוצמתן של התפיסות המגדירות את צה"ל כצבא העם - צבא שאופן הפעולה ה"טבעי" והמובן מאליו בעבורו הוא לעזור לאזרחי המדינה, גם במקום שבו הוא מבצע פעולה הפוגעת בהם, באורחות חייהם ובאמונותיהם. פרקטיקה זו פעלה כמנגנון המאפשר לגשר על הפער בין תפקידיו החברתיים וההיסטוריים של צה"ל, והאופן שבו הוא רואה עצמו ככזה, לבין התפקיד השונה במובן זה, שהוטל עליו בביצוע הפינוי.

אם כן, לא היה זה רק החשש לפגוע במעמדו של צה"ל כצבא העם שהוליד את המרכזיות של אתוס צבא העם ופרקטיקות מסורתיות הנגזרות מהיותו של צה"ל, ככזה בהתנתקות. לטענתנו, הבנייתה של משימת הפינוי בצה"ל, באמצעות מרכיבים שונים מתוך האתוס של צה"ל כצבא העם, נבעה ביסודה מתוך התבססות על מבנה תרבותי

לעיצוב יחד של גבולות המחאה הסבירים וטיפול נחוש למדי בקיצוניים...".

במילים אחרות, ההידברות כוונה ליצירת מציאות של פינוי מרצון, עם גבולות ברורים ומוסכמים למחאה ולגיטימציה לפעולה נחושה כלפי ה"קיצוניים".

במונחון להתנתקות שהכין צוות הכנת הכוח בפיקוד הדרום עבור מפקדי צה"ל ומטרת ישראל, הוגדרה ההידברות²⁷:

"אמצעי לדיאלוג עם המתיישבים והנהגתם, שנועד לצמצם את ההתנגדות האלימה בעת הפינוי ושמירה על כבוד המפנים והמפונים. הדיאלוג מבוצע ע"י מפקדים".

ההידברות נתפסה כרעיון מארגן וכמרכיב מרכזי ומהותי בתהליכים שקדמו למימוש התוכנית. היה בה מרכיב מרכזי וידוע של "עיצוב כללי המשחק" מתוך הדדיות בין צה"ל למתיישבים. במישור הפונקציונלי, מושגי ההידברות היו מרכזיים ביצירת המחויבות המשותפת של מפנים ומפונים לביצוע הפינוי על פי ה"הסכמות" וה"הבנות" שנוסחו מראש על ידי שני הצדדים. למעשה, ההידברות שימשה כמנגנון מרכזי בהבניית המציאות, ובכלל זה כהליך שבו יש מקום לשני הצדדים (הצבא והמתיישבים) לפעול להגדרת המציאות, תוך מתן משמעות למציאות זו, באופן לכאורה שוויוני. בימי העיון והלמידה, הודגשה הפרקטיקה של ההידברות כחיונית לביצוע המשימה בהפעלת כוח מינימלית. למעשה ההידברות הובנתה כתפיסה חלופית לשימוש בכוח ועיצבה מציאות שאינה כוחנית, והאלימות נתפסת כחיצונית לה, כ"קיצונית".

ההידברות כמושג ותפיסה הלכה והתפתחה במהלך ההכנות לביצוע וביישום בפועל. "דפוס קשר" שונים הומשו אף הם כ"הידברות" ובכך הקלו על יצירת קשר בין הצבא והמתיישבים, קשר המבוסס על הדדיות, שקיפות וכבוד הדדי. בניגוד למושגים אחרים כמו למשל "משא ומתן", "שיחות" או "דיאלוג" המניחים יחס אחר בין ה"צדדים", תפיסת ההידברות טשטשה מוקדים מרכזיים של מתחים בין הצבא למתיישבים. בכך עיצב מושג זה חלק מרכזי בפעילות הצבאית ואף יותר מכך הפך להיות מנגנון מרכזי בעיצוב המציאות ובמתן המשמעות. הכפפת פרקטיקות שונות ואחרות במושג ההידברות אפשר לשאת ולתת בתנאים שוויוניים ומתוך מחויבות הדדית.

השתתפות אנשי ההתיישבות בימי הלמידה וההכנה נתפסה בפיקוד כחלק ממנגנון ההידברות. ככל שהתקדמו ההכנות, מעמיקה ה"היכרות עם ההתיישבות" בין אם באופן בלתי-אמצעי (ערכות קצ"ר, הרצאות של אנשי ההתיישבות בימי הלמידה²⁸) ובין בביקור מפקדי חטיבות הפינוי ביישובים ועידודם להשתתף בהידברות. להידברות בשלב הזה הוגדרו כללים ברורים - השיח התקיים מול

כך גם ביחס לצה"ל: צה"ל נתפס כצבא של "כולנו", של כל ה"עם", "כולנו" משרתים בצבא, בנינו ובנותינו משרתים בצבא ו"אחים" אנחנו²⁴. תפיסה זו הולידה התמודדות גם עם מצבים פרואמים שהתקיים עליהם דיון רב במהלך ההכנות. כך למשל, שאלת ההקשר שבו מתנהל המפגש בבית המשפחה המפונה הוליד דיון רב בשאלת ה"קפה המשותף" - מהו ההקשר של היחסים בין הקצין או הקצינה שמגיעים לבית המשפחה. התפיסה שהתקבלה הייתה כי יש במצב מרכיבים "משפחתיים", ישראלים-פנימיים, כמו שני אחים המצויים לרגע משני צידי המתרס ולכן אין הדבר דומה להליך משפטי-פורמאלי של צו פינוי מהבית. באופן דומה, גם החיבוקים שנולדו כמעשה ספונטני, אנושי ואישי, ביטאו את אותו עקרון "משפחתי" המגולם באתוס של צה"ל כצבא של "כולנו".

רציונל ביצועה של המשימה הנשען על העיקרון של צה"ל כצבא העם, ועל הבניית המשימה כמשימה המתרחשת בין בני משפחה, השפיע גם על האופן שבו עוצבה חווית הארגון כולו. המשימה עוצבה כחוויה קולקטיבית של צה"ל. בדבריו מדגיש זאת אלוף פד"ם:

"כל אחד צריך לראות עצמו כאילו הוא בא לישוב בשעה 0700 בבוקר...דופק בדלת ופותח בחור בן 51, חקלאי, ומכניס ארוחת בוקר והקפה עומד על השולחן...שכל אחד יראה עצמו דופק על הדלת"²⁵.

נדבך נוסף ומשלים לתפיסת המשימה ככזו המתרחשת בתוך המשפחה, היה הצורך בהמשגה וביצירתה של שפה אחרת לפעולה למול "אחים". ראשית, זו הייתה תפיסת ההידברות, המניחה כי למול הצבא מצויים אזרחים ישראלים העוברים טרגדיה אישית קשה, והדיבור עימם צריך להיות מושתת על עקרונות אמפתיים, משתפים, שוויוניים. שנית, העמדה כי הכאב אינו נחלת צד אחד של המשפחה, והוא כאב וקושי משותפים למפנים ולמפונים, ולכן במשימה הזו אין לדבר על "הצלחה" במונח שבו רגיל הארגון הצבאי. כל אלו הולידו גם שפה ייעודית, חדשה שבה מרכיבים רגשיים, מרכזיים. להלן נתאר מאפיינים אלו.

ההידברות

עקרון פעולה מרכזי של צה"ל בהתנתקות היה ה"הידברות". תפיסת ההידברות מבוססת על הנחה ברורה כי צה"ל כצבא העם, אינו פועל מול אזרחי המדינה, אלא תוך ניהול דיאלוג.

תפיסת ההידברות התפתחה כרעיון מרכזי ומארגן משלבי התכנון הראשוניים (במטכ"ל ובפיקוד הדרום). במסגרת הרעיון המערכתית, כפי שמופיע בפקודה האג"מית²⁶, באה לידי ביטוי תפיסה פונקציונלית של מנגנון זה:

"ההידברות עם המתיישבים ושכנועם להתפנות מרצון ו/או

להתקיים ביחס לצה"ל במציאות שבה יתרחש הפינוי, אלא שכמעט אסור לו לצה"ל להצטייר כמצליח. במאמצים אלו הועלו מושגים יצירתיים כמו למשל מושג של "תוגת פעולה" המסמן את היפוכו הברור של אופן פעולה מבצעי ומנסה לתת ביטוי לקושי שבביצוע. יחד עם זאת התקיים קושי ליצור מושגים חלופיים למושג ההצלחה החינוכי ליצירת מגויסות ומחויבות של הכוחות.

אחת הדרכים היצירתיות לתחליף הצבאי-מבצעי היה זה שהוגדר בחטיבת גולני³⁰. מטרת החטיבה למשימת ההתנתקות הוגדרה כך: "להוות דוגמה ומופת בתוך צה"ל ואל מול החברה הישראלית בתכנון ובביצוע משימת ההתנתקות". כפי שטוענת מינקה-ברנד³¹, בהעדר מושגי ניצחון, הצלחה והכרעה המגייסים חיילים לפעילות מבצעית-לחימתית הרי בניסוח מטרת המשימה כ"דוגמה ומופת" בביצוע, הוצב "רף גבוה" עבור חיילי החטיבה, למשימה שאינה מלחמתית.

יצירת "שפה משותפת"

ההבנה כי למשימה יוצאת דופן נדרשת גם שפה חדשה וייעודית למשימה, התקיימה כבר בשלבים הראשוניים של התכנון, כך למשל בביטוי לפקודה להכנת הכוחות שנכתבה בפברואר 2005, כחלק מעקרונות מרכזיים להכנת הכוחות נכתב³²:

"שילוב יסודות מקצועיים, מנטאליים, הסברתיים וערכיים תוך דימוי מצב באמת על כל מרכיביו - השענות על מגוון סוגי אירועים בהתאם ליתרונותיהם לאורך הצורך ההדרכתי - הנחלת שפה ייעודית למבצע".

מתוך הפקודה האג"מית:

"... הקניית השפה המשותפת כחלק מהכנת הכוחות. חשיבות השפה והמינוח... נובעת מהטרדוגניות הכוחות הפועלים במשימה (צה"ל ומ"י) ומהעבודה המשותפת לגופים השונים בקרבה מידית וצמודה. בנוסף, משימת "שבת אחים" הינה משימה ייחודית. הכוחות הפועלים בסביבת המתויישים נדרשים לשפה שאינה צבאית שגרתית. שימוש במונחים צבאיים עשוי לגרום נזק במשימה זו מכיוון שהם נועדו למצבי פעולה נוכח פני אויב ולא לפעולה בסביבה של ישראלים, מתויישים, ללא נשק וכו'. חלק מתהליך הכנת הכוחות למשימה חייב לכלול הכרת השפה המשותפת, כחלק מעולם התוכן החדש והבלתי מוכר".

אחד האמצעים להנחלתה של השפה המשותפת היה ה"מונחון" שחובר והופץ על-ידי צוות הכנת הכוח של פיקוד הדרום, "מונחון" שבו הוגדרו חלק מהמושגים החדשים וכן מושגים ומונחים המצויים בשימוש צה"ל והמטרה בשגרה. המטרה הפונקציונלית של ה"מונחון" הייתה ליצור אחדות במושגים שבין הגופים שנטלו חלק

מנהיגות היישובים, היה נשלט מבחינת קציני הצבא והתקיים ללא נוכחות התקשורת.

משימה נעדרת הצלחה

אלוף פד"ם בסיכום ליום השתלמות לדרג מג"דים-מ"פים (4.5.05):
"המטרה האמיתית של היום זה לא איך עושים פינוי או איך לעשות הכנה לחיילים. מבחינתנו המטרה לעורר מודעות שמגיעים למשימה ייחודית, אחרת, מחייבת מיומנויות אחרות ומצב מנטאלי אחר. לא הולכים כמו למבצע ברפיח...".

שאלת אופייה של ה"משימה" ייצרה דיון רב שבתוכו בלטה ההנגדה בין אופי המשימה ומרכיביה לאלו של משימה צבאית קלאסית. אחת התפיסות הבולטות הייתה כי אין מדובר במשימה "צבאית" ובודאי לא במשימה "מבצעית": היעדר אויב, היעדר תפיסת איום פיזי, היעדר תפיסת הכרעה וניצחון ומושגי הצלחה מצומצמים ביותר. בהיעדרם נוצר הצורך לצקת תוכן ומשמעות למשימה שעל חלקם עמדנו קודם (היגיון לאומי, ממלכתי ודמוקרטי, צה"ל כצבא העם). בחלקם הם נשענו על העולם המבצעי, אך היו גם שאובים מעולמות אחרים. משימה זו, הודגש בהכנות, במובנים רבים הפוכה מכל משימה צבאית שגרתית. משימה צבאית שגרתית מחייבת את החיילים להיות משימתיים, לעמוד בזמנים, לנצח, להכריע, להיות נחושים, להיות דייקנים ולפעול על-פי נהלים ידועים ומוגדרים מראש. במשימה זו הייתה הבנה כי פעולת הכוחות צריכה להיות כמעט מנוגדת לכל מה שמצופה מחיילים מאומנים לפעילות מבצעית, ובראשם היה צורך להתמודד עם מושג ההצלחה במילוי המשימה.

בעת יצירת ה"שפה החדשה" (עליה נעמוד מיד) היה עיסוק גם במושג מרכזי החינוכי לפעולתו של צבא - **מושג ההצלחה**. ניכר כי נעשה ניסיון להימנע מלעשות בו שימוש כזה. בניגוד למשימה מבצעית הנמדדת במונחים תוצאתיים של ניצחון והכרעה, הרי ביחס למשימה זו דובר על "ביצוע המשימה" כמרכיב מרכזי, כאשר תוצאת הביצוע אינה נמדדת לאור מושגי הניצחון וההכרעה השגורים בעולם הצבאי, אלא מנוסחת במושגים אחרים ובראשם - עצם הביצוע. ניסוח בולט מרכזי מגולם בשיטה - **ברגישות ובנחישות**. ייחוס חשיבות עליונה לאופן שבו תבוצע המשימה הוא למעשה המדד ל"הצלחתה". אופן הביצוע הומשג גם באמצעות מושגים שהם חלק מהלקסיקון הצבאי - "לעשות את הדבר הנכון - נכון"²⁹, להביא לידי ביטוי באופן הפעולה את המקצועיות הדלוונטית, לפעול באופן ממלכתי, להדגים ארגון מופתי. הניסיונות להמשיג את אופן הפעולה הרצוי ייצר מילים ומושגים רבים על מנת לעקוף את מושג ההצלחה. השאלה המהדהדת של אלוף פיקוד דרום ביחס ל"איך נצא מזה", הניחה לא רק כי מושג ההצלחה אינו יכול

נובע גם מהתבססותו על תפיסות עומק קודמות הקיימות בחברה הישראלית ביחס לצה"ל, ובצה"ל עצמו. למשל, ניתן לטעון כי אופן פעולה זה מהווה התפתחות עכשווית של אתוס בסיסי צה"לי אחר: **"יורים ובוכים"**. אתוס זה מבטא את התפיסה של חיילי צה"ל כחיילים ערכיים, מוסריים, רגישים, אך יחד עם זאת, הם מחויבים ומסורים לבצע את משימותיהם באופן הנחוש ביותר. עם זאת, בוודאי שלא ניתן להחיל אתוס זה בניסוחו הקודם על פעולה ביחס לאזרחי המדינה. הניסוח המחודש שאינו כולל מושגים בעלי ניחוח מלחמתי, היה בעל עוצמה רבה הן בעיצוב מציאות המשימה גם משום שלא נוצר בריק תרבותי בהקשר הישראלי.

השפה הרגשית החדשה קשורה קשר הדוק להכנות המנטליות, והמרכיב המנטלי בהכנה מזוהה כקריטי לביצוע המשימה. במונחון להתנתקות שהכין צוות הכנת הכוח של פד"ם, הוגדרו ההכנות המנטליות כך:

"שם קוד להכנות שנועדו להכשיר את החיילים והמפקדים להגדיל את משאבי התמודדותם הפסיכולוגיים (קוגניטיביים ורגשיים) עם המשימה וע"י כך להגדיל את אפקטיביות הביצוע שלהם. ההכנות משתלבות בהכנות מקצועיות אחרות ומבוצעות לאורך זמן במספר דרכים".³³

השפה הרגשית התרחבה גם לתחום הקשרים שבין המפנים לבין עצמם, ביטוי מעניין לכך ניתן לראות במערך שיעור הכנת מפקדים, מתוך ערכת ההכנות המנטאליות למפקד:

"המטרה היא לגבש צוות מפקדים המסוגל לפעול יחד, תוך מימוש הערך המוסף, תוך עזרה הדדית ובעבודת צוות. פתיחות, כבוד הדדי ואחריות משותפת - על מנת שנוצרת חשבו שנהיה רגישים אחד לשני, נאפשר לכל אחד להביע את עצמו, לשאול שאלות וללמוד מאחרים".

"ההכנות המנטאליות" הפכו למעין שם קוד המבטא את השוני של משימה זו ואת ההבדל המהותי בהכנת הכוחות אליה. העיסוק בהן ביטא את הצורך הראשוני בהערכות לקראת הביצוע ביצירת תודעה אחרת, לא רק של המשימה, כי אם גם במקומו של צה"ל בביצוע משימה זו.

משימה בהקשר תרבותי - נראות וסביבת פעולה

ההנחה ביחס ליכולת לעצב את המשימה על ההקשר התרבותי שלה התקיימה הן בקרב הפיקוד הבכיר³⁴ והן בקרב גורמי המטה. במסגרת זו בלטה העמדה כי לצה"ל מידה רבה של יכולת שליטה על ההקשר, על ה"תפאורה", על עיצוב ה"סביבה" ועל ההבניה של המשמעות דרך שימוש מודע בסמלים ובסמליות. במידה רבה ההגדרות הצבאיות לאירוע השתלטו על מרחב התודעה התרבותי,

במשימה ובעיקר בין צה"ל למשטרת ישראל (למשל ציון הדרגות השונות הן של צה"ל והן של המשטרה בליווי הסברים), וכן להבהיר את המונחים החדשים הייעודים לביצוע ההתנתקות (כמו למשל, חטיבות פיגוע, וכד').

ברובד נוסף היוותה השפה חלק ממנגנון חברות (סוציאליזציה) לביצוע המשימה. "שפה משותפת" לא רק במובן טקטי הנדרש לפעולה ביחידות שאינן אורגניות, הן בתוך הצבא והן בין צה"ל למשטרה, אלא "שפה משותפת" המשקפת ראייה משותפת של המציאות ושל האירוע, היוצרת אחידות תודעתית לגבי אופן הפעולה בביצוע כמו גם תחושת מגויסות ולכידות.

תהליך יצירת השפה החדשה והמשותפת לא התקיים באירוע חד-פעמי ומוסדר, אלא התהווה וחלחל באופנים שונים של ההכנה והלמידה של הפיקוד הבכיר. מושגים שונים נזרקו, נבחנו, התגלגלו, חלקם הפכו למרכזיים ולמעצבים את האירועים (רגישות ונחישות) וחלקם נעלמו (מפנים ובוכים). מצגות שונות של הגופים ומסרים שהוצגו בימי ההכנה, הוצגו בהמשך בימי הכנה ולמידה של כלל הכוחות ופעלו באופן דומה ליצירתה של "תודעת משימה" משותפת לכוחות כולם.

השיח הרגשי

מרכיב חשוב ומרכזי בשפה המשותפת היה לטענתנו ה"שיח הרגשי". למונח "השיח הרגשי" לא היה קיום בפני עצמו בהכנות, אך ניתן לזהות את מרכזיותם של מושגים שונים מעולם זה בהכנות: רגישות, אמפתיה, חיבוק, כאב, הופכים להיות חלק מרכזי ברפרטואר הדיון. השיח הרגשי הוא אחד הביטויים של תפיסת המשימה כמשימה המתקיימת בתוך החברה הישראלית - בתוך ה"משפחה". קשה לדמיין מצב מבצעי שבו חייל מתחבק עם העומד מולו, לא כך במצב של משימת הפיגוע, כאן ההקשר המשפחתי מגולם בביצוע.

ה"שיח הרגשי" שהתפתח פעל כמנגנון מרכזי בהבניית מציאות שונה מהותית מזו המבצעית. שיח זה איפשר לעשות שימוש כמעט טבעי בשפה חדשה והיווה חלק מה"שפה המשותפת". מהמושגים הרגשיים נגזרות גם פרקטיקות פעולה אופרטיביות: "הנחישות והרגישות" בגלגולן החדש כתפיסות בשימוש הצבא, הופכות לפעולות צבאיות, ומקבלות משמעות רחבה. יתר על כן, החיבור של שתי התכונות יוצר שילוב חדש שמכיל מינונים שונים בין שתי התכונות ומאפשר לפעול בטווח שבין יותר רגישות ופחות נחישות, ולהפך.

עם זאת, גם מושגים אלו הלוקחים מעולמות תוכן הזרים לעיתים לעולם התוכן המבצעי - לא צמחו בריק. אופן הפעולה הגלום בצמד המילים - 'נחישות' ו'רגישות' לא נוצר יש מאין, וכוחו

הייצוגי של כל שדרות החברה וצה"ל כצבא הקרוב לעמו, צומח ממנו ומורכב מכל חלקי העם. זו הייתה התשתית התרבותית שסיפקה את החומרים התרבותיים, את השפה, את עולם המושגים, את האתוסים ואת מבני הפרשנות, שעליהם ניתן היה לבנות, ובאמצעותם ניתן היה לרתום ולגייס את הכוחות השונים ואת המערכת הצה"לית המורכבת שבסופו של דבר ביצעה את המשימה.

הדומיננטיות של מבני עומק אלו ויותר מכך - המידה שבה היו תשתית לביצוע המשימה על-ידי צה"ל ומשרתת ישראל, מחייבת הסתכלות מורכבת ביחס לטענה הרווחת בציבוריות הישראלית בדבר שחיקת מעמדו של צה"ל, וקריסתו של צבא העם (שלח, 2003)⁶. דיון זה מדגיש בעיקר שינויים מבניים וארגוניים כמו למשל קיצור שרות החובה, שינוי מודל המילואים, שינויים בהיקפי הגיוס, גיוס זיפרינציאלי, הקלות רבות ושונות למגזרים חברתיים ועוד. בהיבטים אלו ניתן להסכים כי צבא העם איננו קיים בשל כך שרוב האזרחים אינם משרתים בו (שלח 2003), לכן ההשתתפות בשרות אינה שיוויונית וקיים אי שיויון בחלוקת הנטל בחברה הישראלית. מול דיון זה, מציע המחקר הנוכחי הסתכלות שונה, המדגישה את מרכזיותם, נוכחותם וקיומם הממשי של ההבטים התרבותיים. בראיה זו מלמד המחקר על מרכזיותו של אתוס צבא העם, על תפיסת האחריות הלאומית והממלכתית של צה"ל ביחס לחברה הישראלית, השזירות שלו בחברה והקשר ההדדי בין הצבא לעמו.

להבנה ופיענוח של מרכזיות התשתית התרבותית בהבנייה של משמעות הפעולה הצבאית, רלוונטיות רבה לאור שאלת ביצוע משימות בעלות מאפיינים דומים בעתיד, אך גם לנוכח מציאות ביטחונית שבה צה"ל יידרש לפעולה מבצעית.

מקורות

שלח, ע' (2003). **המגש והכסף**, ישראל: כנרת, זמורה-ביתן, דביר.

רטנר, ד' (2004). 'צה"ל חזרת התודעה - 'הגדרות מצב' בין אוקטובר 2000 לאוגוסט 2002. בתוך גולן ושי (עורכים): **העימות המוגבל**, (עמ' 377-402). תל-אביב: מערכות.

מינקה-ברנד, ה' (2005). "להוות דוגמה ומופת". **בין הזירות**, (עמ' 36-49). צה"ל: תוה"ד.

עירן-יונה, מ' (טרם פורסם). 'כשהקבע עלה על ב' - הפעלת משרתי הקבע במשימת ההתנתקות'. ענף מחקר. ממד"ה.

תמיר, א' ואבירם א' (עורכים) (2005). **מבטים על ההתנתקות**. ממד"ה.

האזרחי - גם באמצעות גיוס ההיגיון הצבאי וגם באמצעות שימוש בעקרונות מרכזיים בחברה הישראלית כבסיסי לגיטימציה לפעולה (משימה לאומית וממלכתית, אתוס צבא העם, צבא במדינה דמוקרטית).

המרכזיות של המרכיב התודעתי במשימה, על כל נדבכיו, הולידה גם עיסוק בשאלת ה"נראות". מושג זה כוון לחשיבות הרבה שיש לאופן שבו הדברים נראים, מצולמים, מדווחים, אך גם לאופן שבו הם מפורשים ונתפסים בהקשר כולל ורחב. כך, למשל, הייתה מודעות רבה להתנהגות כבתי הכנסת³, שחרגה מעבר לאופן התנהגות במקום קדוש וייחסה משמעות גם להיבטים סימליים הקשורים להימצאות של חיילים במדים ליד מתפללים. מושג ה"נראות" נתפס כמושג לגיטימי לשימוש ולא רק בהיבטים של דימוי צה"ל, אלא כבעל משמעות מרכזית ביותר לביצוע עצמו למול המפונים, המתנגדים והמוחים וגם עבור תפיסת ה"הצלחה" בביצוע המשימה מבחינת החברה הישראלית בכללה. המושג של "סביבת הפעולה" כוון להקשר הכללי שבו פועל צה"ל והאופן שבו פעולות והתנהגויות שונות של הכוחות נתפסים ו'נראים' ובעיקר מפורשים באמצעות המבנה התרבותי והסימלי. כך למשל הושם דגש באופן שבו יש לנהוג בילדים באירוע, הן בהיבטים התנהגותיים והן בהיבטים סימליים - ההבנה כי לתמונה (לאו דווקא מצולמת) של חייל או חיילת במדים האוחזים בילד או המדברים איתו, משמעותה שהיא מעבר למצב הנקודתי, והיא מתפרשת בהקשר הרחב.

מעיסוק בסוגיית ה"נראות" וההבנה כי המצבים טעונים בהקשרים סמליים רבים הרי ניתנה תשומת לב רבה לסמלים ולמשמעות הסמלית של פעולות שונות: נושא 'הכניסה לבית', מה אומרים כשנכנסים לבית, מהו המצב המשפחתי, מה הגיל של מי שנכנס לבית ומפנה, מה ילבוש הכוחות המפנים, אילו סמלים נוספים יתווספו למדים, מה יהיה מקומם של סממנים לחימתיים - כלי נשק.

סיכום

המרכזיות, ההגמוניה והדומיננטיות של מבני עומק אלו דחקו לזמן מה סוגיות אחרות: הרציונל הביטחוני למהלך ההתנתקות מרצועת עזה, המשמעויות המדיניות ב"יום שאחרי" ביצוע התוכנית, המשמעויות החברתיות עבור צה"ל ומשרתיו (בעיקר יחסי צה"ל ומשרתים דתיים-לאומיים), לאור ביצוע המהלך למרות התנגדותו של חלק מהציבור הישראלי ועוד.

ה"סיפור שלנו" אותו סיפר צה"ל במהלך ההכנות לביצוע משימת ההתנתקות, העלה על פני השטח מבני עומק הקשורים לצה"ל וליחסיו עם החברה הישראלית. מציאות הפינוי נתנה למבני עומק תנאים להתבטא - התפקיד ההיסטורי, האחריות החברתית לגורל האומה, הצבא כמגלם את קולקטיב העל של החברה הישראלית, צה"ל כצבא העם הן במובן הסמלי של "דבק האומה" והן במובן

9 אגרת מח"ט גולני ללוחמים ולמפקדים, ינואר 2005.

10 אלוף פד"ם, יום עיון אחרון לרמת מח"טים, 29 יוני 2005.

11 יום עיון מפקדים מס' 5, 29 יוני 2005.

12 אלוף פד"ם, השתלמות לדרג מ"פים-מג"דים, 4 למאי 2005.

13 ראו דיון מפורט בסוגיה זו בהמשך בחלק הדין בהבניית המשימה כמשימה "משפחתית".

14 אלוף פד"ם, השתלמות מפקדים פיקודית "ישור קו", לדרג מ"פים-מג"דים, 19 לאפריל 2005.

15 כך ממשיג זאת אלוף פד"ם במש"פ הראשון שהתקיים במשותף עם משטרת ישראל, 3 לאפריל 2005.

16 אלוף פד"ם, השתלמות 2 לדרג מ"פים-מג"דים, 4 למאי 2005.

17 על תחושת השליחות בקרב הכוחות ראו מחקרה של מיטל עירן-יונה, (לא-פורסם), 'כשהקבע עלה על ב', עגף מחקר, ממד"ה.

18 אלוף פד"ם, השתלמות לדרג מג"דים-מ"פים, 4 למאי 2005.

19 אגף המבצעים, חטיבת דובר צה"ל, צבא-חברה בהתנתקות - ניהול משימת הדוברות של הפינני בהתנתקות, אוק' 2005.

20 אגף המבצעים, חטיבת דו"צ, שם.

21 יגיל לוי, הרצאה בהשתלמות קצינים בכירים בתחום יחסי צבא-חברה, תה"ד, נובמבר 2005.

22 עמדה זו באה לידי ביטוי באופן הכולט ביותר בפינני נצרים ביום האחרון, 22 לאוגוסט 2005, שם היתה הסכמה משותפת כי החיילים שיכנסו ליישוב ויטלו חלק בטקסים יהיו חיילי החטיבה הסדירה שהגנה על הגוש בשנות העימות.

23 ראו גם מחקרה של עירן יונה, 2006, 'כשהקבע עלה על ב', בו מתוארות תחושות המחויבות והשליחות שחשו אנשי הקבע לקראת ביצוע המשימה.

24 ראו גם 'פקודת יום של הרמטכ"ל', 15 לאוגוסט 2005.

25 אלוף פד"ם, 19 לאפריל 2005.

26 מתוך תמצית הפקודה האג"מית המטכ"לית המתארת את הערכות צה"ל ל"שבת אחים".

27 מתוך "מונחון להינתקות עבור מפקדי צה"ל ומשטרת ישראל", עדכני לתאריך 26 למאי 2005, צוות הכנת הכוח, פד"ם.

■ תוה"ד, (2005), ההתנתקות - מיוזמה עד ביצוע. תוה"ד, המחלקה להיסטוריה, צה"ל.

■ Silberstein, S' (2002), War of Words, Language, Politics & 9/11, New York: Routledge.

הערות שוליים

- 2 מחקר זה התמקד בבחינת תהליכי ההערכות הצה"ליים כלבד, אף אם חלק גדול מההכנות נערכו במשותף עם משטרת ישראל.
- 3 במהלך יולי 2004 התקבלה החלטת ממשלה כי הפינני בפועל יבוצע ע"י כוחות משטרה, כשתפקידו של צה"ל יהיה לספק מסגרת ביטחונית למהלך ההתנתקות. ב - 29 באוגוסט 2004 התקבלה עמדת שר הביטחון, למרות הסתייגותם של השר לביטחון פנים ומפכ"ל המשטרה, ע"י הקבינט המדיני-ביטחוני, כי האחריות הכוללת לפינני תהיה של צה"ל והמשטרה תהיה אחראית בפועל לפינני התושבים. ראו: 'ההתנתקות - מיוזמה עד ביצוע', 2005, המחלקה להיסטוריה, תוה"ד.
- 4 ראו 'ההתנתקות - מיוזמה עד ביצוע', 2005, תוה"ד, המחלקה להיסטוריה.
- 5 הבחירה במונח "משימה" אף הוא אינו ניטרלי ומניח הנחות שונות ביחס ל"אירוע" שהתרחש החל מ-15 באוגוסט 2005, שיש הממשיגים אותו באופן שונה, תלוי עמדה פוליטית - "עקירה", "גירוש", "סוף הכיבוש" ועוד. לצורך ניסוח פשוט של הדברים בחרתי לעשות שימוש במושג הצה"לי הרווח - "המשימה" בהתייחס לביצוע הפינני של האזרחים הישראליים מרצועת עזה.
- 6 למידה זו מרתקת גם בהקשר הכללי שבו "הסיפור שלנו", כפי שהובנה על-ידי צה"ל ובעבורו הפך להיות הסיפור הדומיננטי גם בחברה הישראלית, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בתקשורת הישראלית ובקרב חלקים בציבוריות הישראלית. עם זאת, בחלוף הזמן מתגבר קולם של סיפורים אחרים, המציעים תמונת מציאות שונה, ראו למשל הביטויים האמנותיים של צלמי התערוכה 'התנתקות' במוזאון תל-אביב, מאי, יוני 2006.
- 7 דוגמאות למחקרים מסוג זה ראו אצל ד' רטנר, 2004, 'צה"ל וזירת התודעה - הגדרות מצב' בין אוקטובר 2000 לאוגוסט 2002, אצל גולן ושי (עורכים), העימות המוגבל, 'מערכות'.
- 8 סנדרה זילברשטיין (2002) בספרה War of Words, Language & Politics 11/9 מתארת את האופן שבו השפה שהתפתחה בעקבות אירועי 11 בספטמבר הכנתה (מחדש) זהות לאומית. בין השאר היא מתארת את האופן שבו הפכה הרטוריקה בשיח הציבורי בארה"ב, מעשה של טרור ל"מלחמה". במחקרה בוחנת את מקומה של השפה בהתפתחות ההבנה הציבורית של התגובה לאירועי 11 בספטמבר 2001.

- 28 מזכיר מודג ביום עיון לפיקוד הבכיר בבה"ד 7.
- 29 כך תאר זאת מפקד אוגדה 36 (10 ליולי 2005), בהתייחס להיבטי הנראות של פעולת הכוחות המפנים.
- 30 מתוך, הדס מינקה-ברנד, 2005, "להוות דוגמא ומופת", בין הזירות - כתב עת לענייני מדעי ההתנהגות בצה"ל.
- 31 שם, טענתה של מינקה-ברנד מתייחסת גם למרכיב התחרותי בהנעת הפקודים למשימה, הנגזר מניסוח מטרה זו - דוגמא ומופת יותר מאחרים.
- 32 מתוך טיוטא לפקודה מס' 1 להכנת הכוחות ל"שבת אחים" ב' מז"י, מח' הדרכה, 23 פבר' 2005.
- 33 מבוסס על מונחון להתנתקות- דו"ץ, 15 למרץ 2005.
- 34 אלוף גרשון הכהן, הרצאה בכנס 'הכרעה ונצחון' של סדנת ת"א למדע, טכנולוגיה וביטחון, אוניברסיטת ת"א, 13 יוני 2006.
- 35 אלוף גרשון הכהן, שם.
- 36 ראו דיון נרחב בסוגיה: שלח, ע. 2003, המגש והכסף, הוצ' כנרת זמורה-ביתן.